

Fornleifaskráning í Þeistareykjalandi

Orri Vésteinsson

Fornleifastofnun Íslands

FS326-06311

Reykjavík 2006

Forsíðumynd: Kvíhólaaðhald SP-250b:018 í súld. Myndin er tekin úr norðri af Orra Vésteinssyni 3. september 2006.

© *Fornleifastofnun Íslands* 2006

Efnisyfirlit

1. kafli. Inngangur	4
2. kafli. Löggjöf um minjavernd	5
3. kafli. Fornleifar í Þeistareykjalandi	6
Fornleifaskrá	8
4. Kafli. Niðurstöður og umfjöllun	19
5. kafli. Samantekt	24
6. kafli. Heimildaskrá	25

1. kafli. *Inngangur*

Náttúrustofa Norðurlands vinnur nú að landnýtingar- og verndaráætlun fyrir Þeistareyki, Gjástykki, Kröflu og Bjarnarflag í tengslum við fyrirhugaðar rannsóknarboranir og hugsanlegar virkjanir á háhitasvæðunum. Verkið er unnið fyrir Þeistareyki ehf. sem er í eigu Landsvirkjunar, Orkuveitu Húsavíkur, Norðurorku og sveitarfélaga á svæðinu.

Upplýsingar um fornleifar liggja m.a. til grundvallar áætluninni og er byggt á fyrirbyggjandi skráningargögnum en fornleifaskráningu (aðalskráningu) er lokið bæði í Skútustaðahreppi og þeim hlutum Norðurbings sem áætlunin nær yfir.¹ Fornleifaskráning hefur einnig verið gerð fyrir bæjarstæði Þeistareykja² en Þeistareykjaland að öðru leyti var eini hluti svæðisins þar sem engin fornleifaskráning hafði farið fram. Af þeim sökum var ákveðið að gera aðalskráningu fornleifa á þeim hluta Þeistareykjalands sem óskráður var.

Í þessari skýrslu eru birtar upplýsingar um allar þekktar fornleifar í Þeistareykjalandi utanvið Þeistareykjatún (SÞ-250b:001, 003-004, 006-017, 020, 022-041) og næsta nágrenni þess (Neðri Bóndhóll 002, tóft 005, Stekkjarhólar 012 og Mórahellir 021) en um þær vísast í eldri skýrslu, sem og SÞ-250b:042 sem er óstaðsetjanlegur staður.³ Í þessari skýrslu er gerð grein fyrir minjastöðunum SÞ-250b:018-019 og 043-058 en þeir voru allir skráðir í fyrsta sinn við vettvangsvinnu 2006, að undanskildu skjólinu 019 en upplýsingar um það hafa verið endurskoðaðar. Í fyrri skýrslu var fjallað ítarlega um sögu Þeistareykja og verður það efni ekki endurtekið hér.

Skráningin fór fram í lok ágúst og byrjun september 2006 og vill höfundur þakka Árna Einarssyni á Náttúrurannsóknastöðinni við Mývatn fyrir húsaskjól og Indriða Ketilssyni á Ytra-Fjalli í Aðaldal fyrir gagnlegar upplýsingar um staðhætti og minjar í Þeistareykjalandi.

¹ Birna Lárusdóttir, Elín Ósk Hreiðarsdóttir, Hildur Gestsdóttir og Orri Vésteinsson, *Fornleifaskráning í Skútustaðahreppi IV. Fornleifar við norðan- og austanvert Mývatn, milli Grímsstaða og Kálfastrandar auk afréttarlanda*, FS118-96014, Reykjavík 1999. Birna Lárusdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir, *Fornleifaskráning í Reykjahreppi. Fyrri hluti*, FS195-02201, Reykjavík 2003. Birna Lárusdóttir og Elín Ósk Hreiðarsdóttir, *Fornleifaskráning í Reykjahreppi. Síðari hluti*, FS235-02202, Reykjavík 2004. Elín Ósk Hreiðarsdóttir, *Fornleifaskráning á Húsavík*, FS166-01171, Reykjavík 2002.

² Orri Vésteinsson, *Þeistareykir í Suður Þingeyjarsýslu. Fornleifakönnun*, FS152-01161, Reykjavík 2001.

³ Sama heimild.

2. Kafli. Löggjöf um minjavernd

Á undanförunum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 10. grein þjóðminjalaga (nr. 107 2001), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: "Fornleifum má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi né nokkur annar, spilla, granda né breyta, ekki heldur hylja þær, laga né aflaga né úr stað flytja ..." Er þessi fornleifakönnun í anda þeirra markmiða sem sett hafa verið þessari löggjöf. Mat á áhrifum framkvæmda á fornleifar gerir kröfur um fjölþætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn, enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum víðtæk. Til fornleifa teljast hvers kyns leifar fornra mannvirkja og annarra staðbundinna minja sem menn hafa gert eða mannaverk eru á, svo sem:

- a. búsetulandslag, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi mannvirkjum og öskuhaugum, húsaleifar hvers kyns, svo sem kirkna, bænahúsa, klaustra og búða, leifar af verbúðum, naustum, verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum;
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mó gröfum, kolagröfum og rauðablæstri;
- c. gömul tún- og akurgerði, áveitumannvirki og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita;
- d. gamlir vegir, stíflur, brýr, vatnsvöð, varir, hafnir og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og vitar og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra;
- e. virki og skansar og önnur varnarmannvirki;
- f. gamlir þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð;
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum;
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið;
- i. skipsflök eða hlutar úr þeim.

Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar,

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu er fylgt við hefðbundna fornleifaskráningu. Við fornleifaskráningu er einnig miðað við að skrá öll mannvirki sem byggð eru úr torfi og/eða grjóti jafnvel þó að ekki sé víst að þau séu eldri en 100 ára.

Ef mannvistarleifar sem falla undir ofangreinda skilgreiningu finnast á fyrirhuguðu

framkvæmdasvæði, þá þarf að leita heimildar til að hreyfa við þeim. Í 14. gr. þjóðminjalaga segir m.a. : "Nú telur ... sá sem stjórnar opinberum framkvæmdum, að hann þurfi að gera jarðrask, svo sem vegna vegagerðar, veitulagnar, framræslu eða skógræktar, er haggð geti við fornleifum og skal hann þá skýra Fornleifavernd ríkisins frá því áður en hafist er handa við verkið. Lýst skal nákvæmlega breytingum þeim er af framkvæmd mundi leiða. Fornleifavernd ríkisins ákveður hvort og hvenær framkvæmd megi hefja og með hvaða skilmálum. Við allar meiri háttar framkvæmdir ... skal sá sem fyrir þeim stendur bera kostnað af nauðsynlegum rannsóknum."

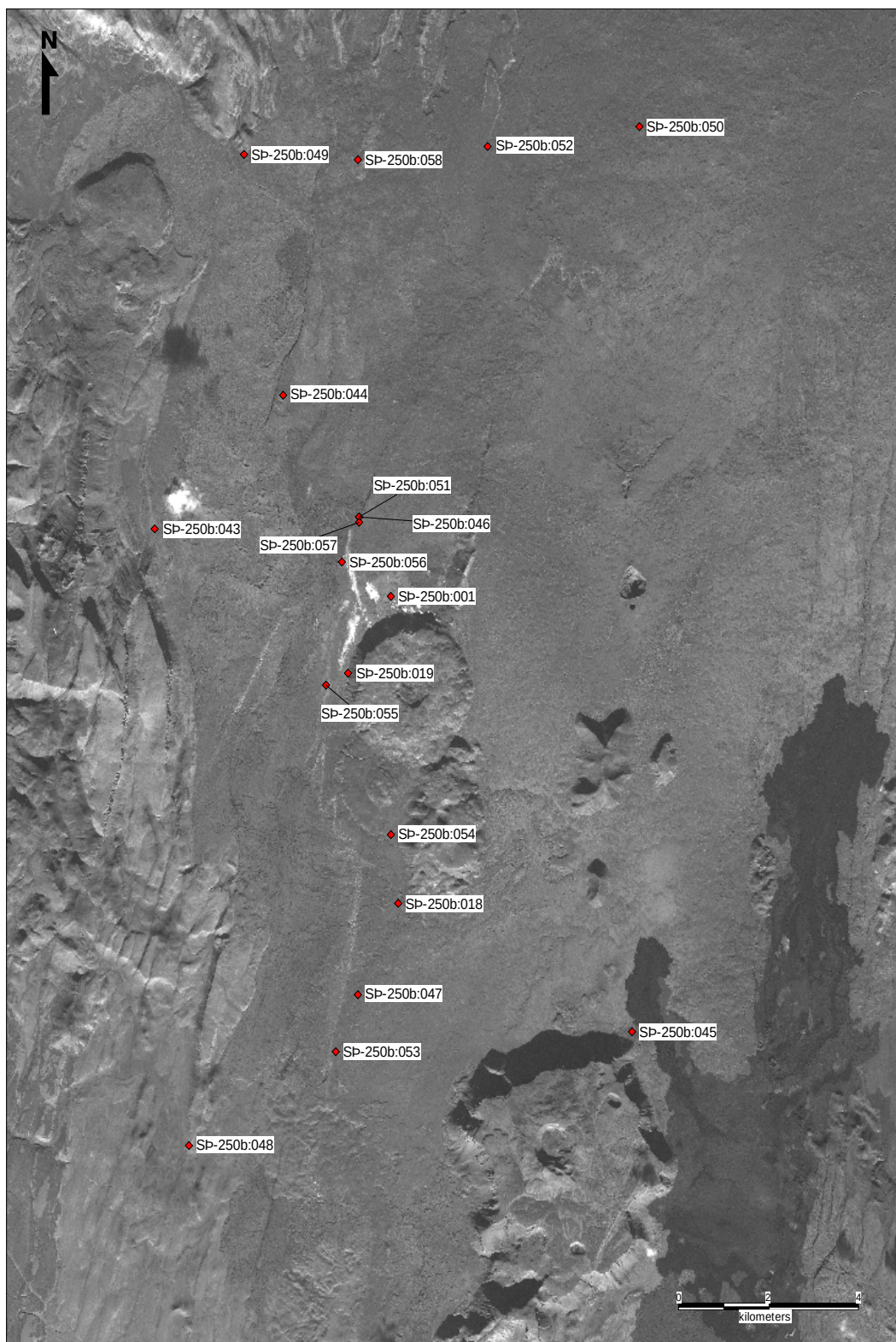
3. kafli. *Fornleifar í Þeistareykjalandi*

Hér að neðan er skrá um þekkta fornleifastaði í Þeistareykjalandi utan Þeistareykjatóns. Skráningin er s.k. aðalskráning en þá er gengið á alla þá staði sem vísbendingar hafa fengist um, bæði úr ritheimildum og eftir frásögnum heimildamanna, og aðeins þeir staðir aðrir skoðaðir sem af einhverjum ástæðum teljast sérlega líklegir til að geyma fornleifar. Það eru því örugglega ekki öll kurl komin til grafar en stórir hlutar Þeistareykjalandis hafa ekkert verið kannaðir. Það á einkum og sérílagi við eystri hluta landsins, austan við Bæjarfjall en þar eru ekki þekktar neinar vísbendingar um fornleifar og staðhættir ekki þesslegir að þar geti verið mikið um mannvistarleifar.

Líklegt er að mun fleiri vörður sé að finna í Þeistareykjalandi en eru á þessari skrá. Vörður eru hálfgerðir vandræðagemlingar meðal fornleifa því þær getur verið erfitt að tímasetja og mjög getur verið mismunandi hversu mikil meining hefur verið í því hjá fólki að setja nokkra steina saman í hrúgu. Þar sem nóg er af grjóti – eins og víðast er í Þeistareykjalandi – er varla til sá hólkollur eða hávaði þar sem ekki hafa verið dregnir til nokkrir steinar og þó að sumt af þeim mannaverkum geti verið gamalt er það alveg óvíst, og alveg óvitanlegt. Við skráninguna var miðað við að skrá þær vörður sem getið er í örnefna- og landamerkjalyfingum og eins þær sem augljóslega er komnar til ára sinna og er það helst ákvarðað útfrá því hversu grónar þær eru og hversu miklar skófir hafa safnast á þær. Þesskonar mælikvarði er þó engan veginn einhlýtur og ómögulegt er að segja hversu gamlar vörðurnar eru útfrá slíkum vísbendingum einum saman. Af þessum sökum eru fjölmargar vörður sem ekki voru skráðar vegna þess að þær þóttu of unglagar. Margar slíkar eru t.d. sunnan við Sæluhúsmúla, í kringum veginn þar og rafmagnslínuna. Af því hversu margar vörður fundust við skráninguna, sem álitnar voru nógu fornlegar til að vera teknar með á

skrána, má hinsvegar ætla að þær séu enn fleiri á þeim stöðum sem ekki voru kannaðir sumarið 2006. Sérílagi er líklegt að landamerkjavörður séu fleiri.

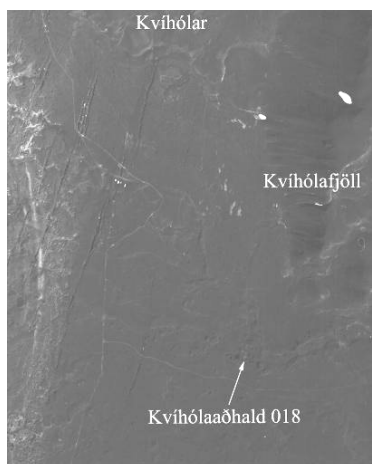
Að mörgu leyti sambærileg álitamál eru um leiðir. Í örnefnaskrá er á nokkrum stöðum getið um leiðir um Þeistareykjaland en engin heildstæð lýsing er til á þeim. Einnig er

Fornleifastaðir í Þeistareykjalandi skráðir sumarið 2006 merktir inn á SPOT5 ljósmynd frá Landmælingum Íslands.

minnst á reiðgötur á a.m.k. einum stað. Ummerki um þessar leiðir sem vænta má á vettvangi eru reiðgötur og vörður. Þar sem hvorugt finnst er hinsvegar ekki hægt að draga þá ályktun að engin leið hafi verið. Sannast sagna þá lágu engar fjölfarnar leiðir um Þeistareykjaland og fyrir utan nokkra vel afmarkaða faratálma (fjöll, gjár og mjög úfin hraun) þá er landið að stærstum hluta greiðfært og þeir sem áttu erindi þangað hafa getað valið sér leiðir eftir eigin höfði. Um það liggja fjölmargir götutroðningar og sumsstaðar eru þeir margfaldir eins og reiðgötur en á stöðum þar sem afar ólíklegt verður að teljast að reglulegar reiðleiðir hafi legið um. Af þessum sökum eru hér aðeins skráðar sem fornleifar þær leiðir sem ótvírætt er að hafi verið fjölfarnar, og auk þess ummerki (reiðgötur og vörður) um leiðir. Sem dæmi um leiðir sem ekki eru skráðar sem fornleifar eru heimildir um hvar hægt var að komast yfir Lambafjöll úr Reykjahverfi en óhugsandi er að það hafi verið fjölfarnar leiðir. Samantekt um leiðir í Þeistareykjalandi fylgir aftast í skýrslunni.

Fornleifaskrá

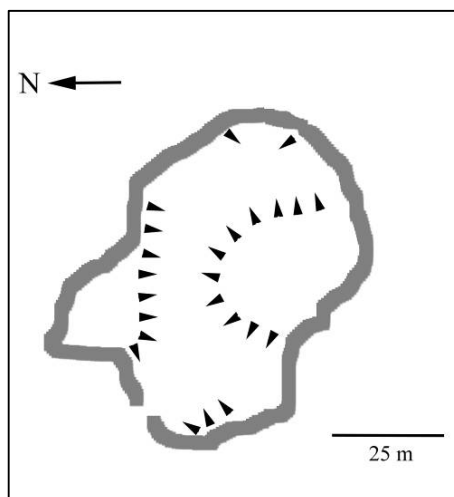
SP-250b:018 Kvíhólaaðhald gerði rétt

65°49.264N 16°57.635V

"Í klettaborgum vestur af Kvíhólafjöllum var hlaðið Kvíhólaaðhald fyrir fé..." segir í örnefnalýsingu. "Kvíhólaaðhald og Þeistareykjaaðhald eru nefnd í skrá Ara. Nú er komið aðhald á fimm stöðum í Þeistareykjalandi: ... Aðhald við Kvíhóla ... Öll eru þessi aðhöld gerð úr vírneti, gaddavír og timbri, þ.e. staurar, nema aðhaldið við Kvíhóla, það er hlaðið úr hraungrjóti." segir í viðbótum og athugasemdum við skrána. Ennfremur segir þar á næstu síðu: "Kvíhólar eru mjög vel gróið land. Kristján [Jóhannesson] telur sennilegt, að þar hafi verið kvíar frá Þeistareykjum, þótt ekki hafi hann séð merki þess."

Aðhaldið er um 300 m vestur af suðvesturhorni Kvíhólafjalla, um 100 m norðan við slóðina sem liggur austur með fjöllum og er annar slóði af honum til norðurs að dyraopinu á aðhaldinu og þaðan áfram til norðurs. Lítil varða er hlaðin á klettabrún um 50 m suður af aðhaldinu og sést hún vel frá Þeistareykjavegi.

Aðhaldið er hlaðið í kringum hvamm sem myndast af nokkrum klettaborgum. Í kring er lyngmói - gróið hraun - en innan gerðisins hefur myndast grasblettur. Gróthlaðið aðhald, víðast 4-5 umför og 1-1,5 m á hæð. Það er hlaðið í óreglulegan hring á milli hraunbunga og er mjög mishæðótt innan þess.

Kvíhólaaðhald 018 séð úr norðri. Lengst til vinstri sést lítið vörðutyppi á hamrabrún sunnan við aðhaldið.

Hleðslan er samfelld utan dyraop á vesturhlið og á einum stað að suðaustanverðu er klettur í stað hleðslu er annars er hlaðið upp á klettana. Kvíhólaaðhald var hlaðið um 1940. Ekki getur talist líklegt að kvíar hafi verið í nágrenni Kvíhóla heldur mun nafnið myndað af það myndast eins og kví milli hólanna og fjallanna austan við.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Þeistareykja-afréttur, 7; Ö-Þeistareykir Viðb. og aths., 4, 5

SB-250b:019 tóft rétt

65°51.837N 16°58.925V

Lítið aðhald er vestan undir Bæjarfjalli, um 20 m vestan við veginn að Þeistareykjum, 200 m norðan við efnisnámu sem er austan við þar sem vegurinn kvíslast og slóði liggur af aðalveginum beint til norðurs út í hraunið.

Undir fjallshlíð, á sléttlendi. Í kring er uppblástursgeiri með þéttri breiðu af hraungrýti í moldarflagi. Aðhaldið sjálft er gróið lyngi.

Aðhaldið er skeifulaga og opnast til suðurs. Það er hlaðið úr grjóti og rís hleðslan hæst á norðurhlið. Þar eru 4-5 umför, mesta hæð um 1 m. Hleðslan er um 1 m breið. Lítil kró, 1,5x1 m, er hlaðin við norðurvegin að innan. Austur- og vesturveggir eru mun lægri og sá vestari alveg gróinn. Frá suðurenda hans liggur grjótdreif til austurs sem gætu verið leifar af suðurvegg. Indriði Ketilsson telur að þetta geti hafa verið hlaðið sem skjól fyrir hesta en hestar voru látnir ganga úti á Þeistareykjum á seinni hluta 19. aldar.

Hættumat: hætta, vegna mannaferða

Tóftirnar á Mælifelli sýndar á loftljósmynd frá Landmælingum Íslands. Svartlitaðar eru þær tóftir sem eru byggðar ofan á aðrar eldri eða tilheyra augljóslega yngstu byggingarstigum á staðnum. Eldri tóftir eru grálitaðar.

SB-250b:043 *Mælifell* bæjarstæði býli

65°53.503N 17°04.433V

"Mælifell nefnist einstakt fell, nokkuð hátt, en lítið að ummáli, um 5 km norðaustur af Þeistareykjum. Milli Mælifells og Lambafjalla, eru ærnir hagar, sem nefnast Mælifellshagar. Hagarnir teygjast bæði norður og suður vestan við fellið. Vestur frá fellinu eru vallgrónar tættur, sem nefnast Reykjasel. ... Varla verður Mælifell staðsett annarsstaðar en þar, sem nú er nefnt Reykjasel. Þar eru nógir sauðahagar, þótt eyðisandar séu í kring og hamraklungur Lambafjalla. Vel gætu engjar hafa blásið. Þarna er eitt af þeim fáu öruggu vatnsbólum, er finnast þar eystra." segir í Lýsingu Þingeyjarsýslu. "Sé nú haldið áfram norður með Lambafjöllum að austan, tekur næst við Skeiðin til vinstri og Reykjasel norðanvert við hana ... Til hægri handar er svo Mælifell ..." - "Reykjasel: Þar var haft í seli frá fornöld frá Reykjum í Reykjahverfi. Þar er bæði fagurt og landgott og Mælifellshagar eru þar í grennd, en þar er fjölmargt fé að sumri og í haustgöngum." segir í örnefnalýsingu. "Í vestur frá frá Mælifelli er

Mælifell/Reykjasel úr norðri. Götupaldrar í forgrunni.

tjörn austan við Reykjasel. Selið hefur verið sett þarna vegna vatnsins." segir í annarri, og ennfremur: "Reykjasel er suðvestur af Mælifelli. Þar var selstaða frá Reykjum í Reykjahverfi.". Rústirnar eru um 500 m vestan við suðurendann á Mælifelli, norðvestan við Skeiðina, austast á harðalendisbala neðan (norðan) við tvö gil (það eystra mun grynna) sem liggja til norðurs niður fjallshlíð Kistufjalls. Tóftirnar eru vestanundir lágum klettavegg og sjást því ekki að austan fyrr en komið er fram á brúnina. Rústirnar eru á bakka gróinnar geilar sem myndast af gömlu hraunkanti (misgengi)

Rústasvæðið séð úr suðri. Pollarnir í dældinni vestanundir misgegnisveggnum hafa verið vatnsból bæjarins/selsins.

Syðsta tóftin séð úr suðri. Hún er unglegst af tóftunum og hefur af lögun að dæma verið stekkur

að austan. Ofantil í geilinni seytlar vatn og er smápollur þar á móts við miðju rústasvæðisins. Efstu rústirnar eru í aflíðandi lyngmóabrekku en þær þrjár neðstu niðri á snögggrónum harðlendisbala. Þar er vallendisgróður en mjög lítils vaxtar og mikill mosi í grasrótinni. Sumstaðar líka lyng. Balinn er upp undir 200 m breiður á móts við nyrstu rústirnar en mjókkar síðan til norðurs en teygist langt í þá átt meðfram klettaveggnum sem verður hærri og skarpari eftir því sem norðar dregur. Norðaustan við bæjarstæðið er lítil seftjörn og austan við það tvær litlar tjarnir.

Múlakirkja átti Mælifell skv. máldögum frá 14. og 15. öld og er þess síðast getið 1525. Í sölubréfi fyrir Reyki í Reykjahverfi frá 1544 eru Reykir taldir eiga Mælifellsahaga "utan svo mikinn part, er eignaður er Múlakirkju milli tveggja garða." DI XI, 344. Þá hefur býlið væntanlega verið komið í eyði (og mögulega miklu fyrr) en þess er ekki getið í yngri heimildum um Múlakirkju. Í JÁM er það orðað svo að Reykir eigi selför milli tveggja garða í Mælifellshögum og er það sennilegra orðalag - JÁM XI, 246. Skv. BBSÞ, 519 eru sagnir um að býli þetta hafi verið "í Þeistareykjalandi, vestur við Lambafjöll, þar sem síðar var haft í seli frá Reykjum og nefnist nú Reykjasel." - Þetta gæti vel staðist sbr. ítak Reykja í Mælifellshögum. Á bæjarstæðinu eru sjö rústir, í beinni röð meðfram geilinni og er aðeins ein tóft utan við hana. Tóftirnar eru greinilega misgamlar og eru misgömul byggingarstig sýnileg í a.m.k. fjórum. Nyrsta rústin er líklega stekkur.

Hættumat: engin hættu

Heimildir: LÞ I, 327-28; Ö-Þeistareykjaland, 1, 7; Ö-Þeistareykjaafreittur, 8, 11; DI XI, 344; JÁM XI, 246; BBSÞ, 519.

SÞ-250b:044 Skildingahóll örnefni

65°54.937N 17°00.589V

"... Hellumór ... Nær austur að neðsta gjávegg, sem ýmist er kallaður Skildingahólsveggur, Neðsti-veggur eða Sæluhúsveggur ... Allir þessir veggir snúa móti vestri og er Skildingahóll spölkorn suður frá vestasta veggnum. Önnur sögn er um Skildingahól að maður úr Reykjahverfi hafi komið að þjófunum við hólinn er þeir voru að telja skildingana og þeir keyptu hann til að þegja yfir, en hann brugðist þeim." segir í örnefnalýsingu eftir Kristján Jóhannesson. Í annarri örnefnalýsingu eftir Ara Gíslason er þetta orðað svo: "Meðfram [Hellunum] að austanverðu er óslitinn, sléttur gjárveggur sunnan frá hrauni og norður á merki. Þessi veggur heitir Hellugjárveggur. Syðst á þessum gjárvegg eru tveir hólar. Sá nyrðri þeirra heitir Skildingahóll. Hann er keilumyndaður. Nafn sitt dregur hann af því, að eitt sinn

Tveir hólar eru norðaustan við Mælifell – sem sést lengst til vinstri – og hafa báðir verið kallaðir Skildingahóll en sá nyrðri (lengra til hægri) er merktur sem slíkur á kortum.

voru þjófar að telja skilinga undir honum (sjá Grímu II, 41). Þessi hóll er norðaustur frá Mælifelli." Norðaustur af Mælifelli eru tveir hólar og virðast skrárnar ekki vera sammála um hvor þeirra sé Skildingahóll. Sá syðri er spölkorn suður frá þar sem veggnum sleppir, í móa rétt norðan við lítt gróið hraun, og virðist Kristján eiga við hann en hinn er uppi á gjárbarminum syðst, um 200 m norðan við fjárendann, og virðist Ari eiga við hann. Sá hóll er einnig kallaður Skildingahóll á landakortum. Nyrðri hóllinn er um 3 km norðvestur af Klifi og 4 km norðaustur af Reykjasei,

Nyrðri hóllinn er strýtumyndaður og hærri en sá syðri, sem er jafnari. Á milli þeirra eru nokkrir minni hólar sem ekki sjást eins langt að og hinir tveir. Í kringum nyrðri hóllinn er stórbýfður lyngmói og gróið vel nema efstu 10 m sem eru einbert grjót. Gjárveggurinn er um 100 m vestan við nyrðri hóllinn og neðan við hann lítið gróið helluhraun (Hellumór).

Peningum var stolið af Þorsteini ríka í Reykjahlíð (d. 1828). "Morguninn eftir peningastuldinn var maður úr Reykjahverfi að leita að ám á Reykjaheiði. Reið hann fram á tvo menn, sem voru að telja peninga sunnan í hól þessum. Héttu þeir honum afarkostum, ef hann segði frá því, er hann hefði séð, en buðu honum fé til að leyna því. Löngu síðar hafði þó maður þessi sagt frá, hvers hann hafði orðið var, og var þá farið að nefna hóllinn Skildingahól." Gríma 11. hefti, s. 41 - Ódádahraun I, 36-37.

Heimildir: Ö-Þeistareykjaland, 2; Ö-Þeistareykjaafreittur, 8; Ódádahraun I, 36; Gríma 11. hefti, 41; Gríma hin nýja II, 295-98

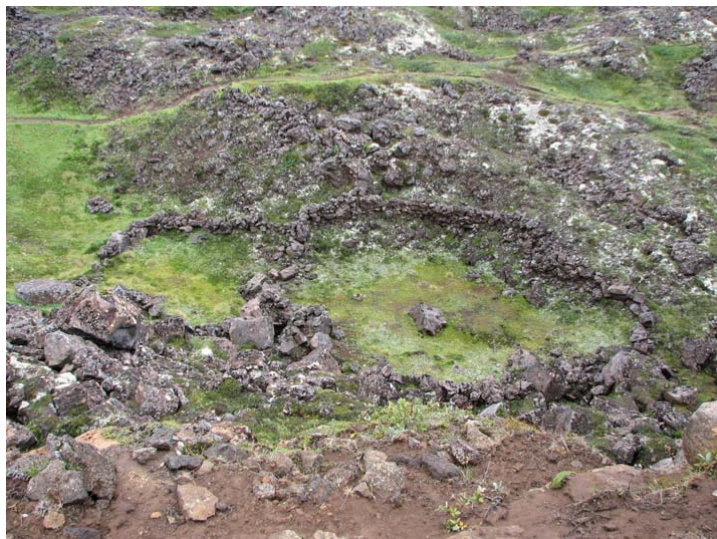
SB-250b:045 Draugagrundir heimild um leið 65°47.755N 16°50.939V
 "Norðan og norðaustan undir [Gæsafjöllum] eru grónar grundir ... Og liggur um þær fjöldi af gömlum götuslóðum." Ódádahraun I, 48. Draugagrundir eru norðan undir Gæsafjöllum.

Reiðgötur sjást hvergi í flötum mounum, en vera má að Ólafur Jónsson hafi haft í huga reglulegar þúfnaraðir sem sjást á nokkrum stöðum norðanundir blásnum holtum, en það eru náttúrulegar myndanir. Við norðausturhorn Gæsafjalla má þó með góðum vilja sjá götupaldrá Reykjahlíðarmegin merkjanna en þeir hverfa um leið er komið er norður fyrir merkin í Þeistareykjaland. Reiðgötur á þessum slóðum virðast helst hafa getað legið frá Kröflunámum til Þeistareykja um Bóndhólsskarð þó einnig sé mögulegt að leið hafi legið suður fyrir Kvíhólafljöll og vestur með þeim áleiðis til Húsavíkur.

Norðan undir Gæsafjöllum eru vel grónir og mjög stórpýfðir lyngmóar - gróið hraun - og teygja þeir sig norður undir Einbúa. Að austanverðu hefur Gjástykkishraun frá 1975-80 runnið yfir grundirnar. Nafnið Draugagrundir virðist fyrst og fremst eiga við móana næst Gæsafjöllum en engin skýr skil eru á Draugagrundum og mounum vestan og norðan við.

Ólafur Jónsson telur vafalaust að göturnar séu frá þeim tíma er brennisteinsflutningar lágu þarna um örafen. "Draugagrundir eru algróið land. Ekki þekkir Kristján [Jóhannesson] neinar sagnir um þær." Ö-Þeistareykir viðb, 5. Draugasaga til skýringar á örnefninu er skráð með Reykjahlíðarlandi en grundirnar ná inn í það við norðausturhorn Gæsafjalla, undir SP-208:014. Þar er líka fjallað um náttstað leitarmanna á Draugagrundum og virðist hann geta hafa verið hvort sem er í landi Reykjahlíðar eða Þeistareykja.

Heimildir: Ódádahraun I, 48; Ö-Þeistareykir viðb, 5.

Réttin syðst í Klifinu, séð úr austri ofan af Þeistareykjavegg. Hún er alls 24 m á lengd og 14 m á breidd.

SP-250b:046 gerði rétt
65°53.557N 16°58.449V

"Klif er, þar sem Þeistareykjahraun hefur runnið að Þeistareykjavegg. Í krika sunnan við Klifið sést fyrir mannvirkjum, sennilega fjárrétt." segir í örnefnalýsingu. Tæpum 1 km norðan við Þeistareykjaaðhald 056 er grjóthlaðin rétt syðst í Klifinu. Réttin er undir um 30 m háum misgengisvegg með stórgrýtisurð neðan við að austan og úfnu hrauni að vestan. Sunnan við er vallendisrimi sem nær alveg að réttinni en lyngmóar - gróið hraun - sitthvorumegin við rimann. Lyngmóar eru

einnig norðan við Klifið og ofan við vegginn.

Tvískipt rétt hlaðin úr hraungrýti. Hleðslan nær upp á hraunbrúnina að vestan og upp í stórgrýtisurðina að austan. Þeim megin eru hleðslurnar mjög hrundar en þær standa enn vel vestanmegin, 6-7 umför. Gengið hefur verið inn að sunnan. Minna hólfið er sunnar, 6x7 m að stærð, en hið stærra er þar inn (norður) af, 16x14 m að stærð. Ekki er skýrt op á milli hólfanna en milliveggurinn er mjög hrundur við jörð.

Hættumat: engin hættu

Heimildir: Ö-Þeistareykir viðb, 4

SP-250b:047 varða samgöngubót

65°48.274N 16°58.912V

"Landið meðfram hrauninu frá Þeistareykjum og suður á merki kallast einu nafni Randir. Þó var á einum stað nokkuð herra land og nefndist það Háarönd. Þar var stór varða, sem

Grunnur af stórrí vörðu á Háurönd, séður úr VNV. Tvö vörðutypir til viðbótar eru á Háurönd.

leiðarvísir hvar bezt væri að fara yfir hraunið á hestum." segir í örnefnalýsingu. Um 2 km norðan við ristahliðið á merkjum Þeistareykjalands er hólaröð austan við veginn sem liggur austur-vestur og væri Háurönd réttnefni á henni. Frá veginum sést lítið vörðutypir (á 65°48.182 N 16°59.063 V, 408 mys), um 50 m austan við veginn, sunnanhalt á hólasvæðinu. Það er hlaðið á klöpp og virðist ekki gamalt. Um 200 m norðaustan við það er stór vörðugrunnur og mun það vera varða sú sem getið er um í lýsingunni. Um 100 m ANA við hana er annað vörðutypir, algróið, líka á hraunklöpp. Það er á 65°48.297 N 15°58.758 V, 401 mys.

Vörðugrunnurinn er um 2 m í þvermál,

hringlaga. Djúp gjóta er fast vestan við hann. Aðeins 1 umfar sést en stór grjótflekkur suðaustanvið vitnar um að þetta hefur verið stæðileg varða. Þessi staður er heldur sunnar en á móts við Hamraskarð en vörðurnar gætu vísað á leið yfir hraunið sem síðan hefði haldið áfram í gegnum skarðið og þaðan yfir eða fyrir suðurendann á Lambafjöllum

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Þeistareykjaland, 4

SP-250b:048 varða landamerki

65°46.677N 17°03.945V

"Síðast er svo bein lína úr suðausturhorni landsins vestur norðan Gæsafjalla um Draugagrundir í vörðu á Klapparbrekku í Gusta." segir í örnefnalýsingu. Vörðutypir er á suðurenda Klapparbrekku, 1,27 km sunnan við hæsta hnjúkinn á brekkunni, skammt norðan við slóða sem liggur til vesturs af Þeistareykjavegi sunnan við Klapparbrekku.

Ber melur. Stæðileg varða á þessum stað hefur sést vel langt að, bæði úr austri og vestri.

Eitt umfar af stóru grjóti (<50 sm) á litlum klapparhól á miðjum melnum. Smágrjót í kring en erfitt er að greina hvað

hefur verið í vörðunni og hvað ekki því vörðugrjótið hefur verið rífið upp úr hólnum. Steinarnir sem enn standa eru þaktir svörtum skófum sem bendir til að varðan sé ekki mjög ung. Á kortum eru merkin sýnd norðar en þar eru hvergi neinar vörður. Á háhnjúk Klapparbrekku (65°47.329 N, 17°03.427 V sk 6 m, 490 mys) er engin varða en tvær steinahrúgur eru apr vestan undir hábungunni og er vír bundinn utanum aðra. Landmæingarör sem liggur laust austanundir bungunni bendir til að þarna hafi verið mælingapunktur.

Landamerkjavarða syðst á Klapparbrekku. Horft til austurs, en suðurmerki Þeistareykjalands lágu meðfram rótum Gæsafjalla sem síást til til hægri.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Þeistareykjaland, 5

SÞ-250b:049 *Reykjaheiðarvegur* heimild um leið 65°57.607N 17°01.525V
"Þau ráða úr svonefndu Gustaskarði norður á Jónsnípu á Höfuðreiðamúla og af honum á Sæluhúsmúla, sem er norðan við Reykjaheiðarveg." segir í örnefnalýsingu. Aðeins lítill hluti hinnar gömlu þjóðleiðar um Reykjaheiði hefur legi um Þeistareykjaland og hefur hún að líkindum verið á svipuðum slóðum og bíslóðin nú, neðan við Sæluhúsmúla. Engin ummerki sjást um gömlu leiðina neðan við múlann. Götur Skarðagötur SÞ-322:046 á 65°58.542 N 17°05.818.

Heimildir: Ö-Þeistareykjafréttur, 1

SÞ-250b:050 *Beinaklettur* örnefni 65°57.767N 16°49.906V
"Svo er línan [frá Rauðhól] í suðurenda á Lönguhlíð. Á henni er brún mót vestri, og svo er löng lína um Beinaklett í Eyjólfs hæð, en þar eru jafnframt sýslumerki ... Beinaklettur er nefndur hér fyrr á norðurmörkum landsins. Um hann eru hæðir, sem heita Beinaklettshæðir ..." segir í örnefnalýsingu. "Frá Sæluhúsi er bein línan að norðan á Rauðhól þaðan á suðurenda Lönguhlíð [svo] um Beinaklettshæðir á Eyjólfs hæð í Sauðaklett. Beinaklettshæðir eru miðja vegu milli Eyjólfs hæðar og Lönguhlíðar." segir í örnefnalýsingu. "Norðurmerki Þeistareykjalands eru m.a. bein lína úr suðurenda Lönguhlíðar um Beinaklettshæðir í Eyjólfs hæð (áberandi hæð). Á þeirri leið eru ótal klettur í Beinaklettshæðum, og veit Kristján [Jóhannesson] ekki, hver er Beinaklettur, en bein lína ræður merkjum." Ö-Þeistareykir viðb, 7. Fjölmargir hraunhólar og klettur eru í Beinaklettshæðum og gætu margir þeirra borið nafnið með þryði en eginn getur talist verulega sérstakur nema Eyjólfs hæð en Beinaklettur hefur verið talsvert vestar en hún. Sem landamerki kemur helst til greina harunhóll sem vírgirðingin liggur yfir, um 3,4 km austan við vörðuna á Lönguhlíð (052) og um 300 m austan við krossgötur þar sem slóði frá Þeistareykjum sker slóðina sem liggur norðan við merkin. Þessi hóll er í beinni línu milli vörðunnar og Eyjólfs hæðar og ber í milli þeirra.

Heimildir: Ö-Þeistareykjafréttur, 2; Ö-Þeistareykjaland, 3; Ö-Þeistareykir viðb, 7

Klifið, séð úr suðaustri, ofan af Þeistareykjavegg. Fjárgötur sjást í hraunjaðrinum og réttin 046 í neðra horni vinstra megin.

SÞ-250b:051 *Klif* gata leið 65°53.557N 16°58.449V
"Þriðji veggurinn kallast Klifveggur eða Þeistareykjaveggur þar sem hann er næstur Þeistareykjum, og Þeistareykjahraunið hefur runnið alveg að honum og þar sem farið er yfir fast við vegginn á hestum kallast Klif." segir í örnefnalýsingu. "Milli hraunsins og [Þeistareykjaveggjar] er stórgrýtt klif, sem nefnt er Þeistareykjaklif, eða vanalega stýtt í Klif. En þegar komið er upp úr þessu Klifi, er komið á Grundirnar. Um þetta Klif liggur hin forna flutningaleið frá Þeistareykjum til Húsavíkur." Hraunið hefur runnið upp að

Þeistareykjavegg á um 300 m kafla og þar liggja skýrir götutroðningar utan í hraunbrúninni. Engin leið fær hestum er upp vegginn á þessu svæði, en veggurinn endar um 300 m sunnan við Klifið og þar skammt frá er varða 057.

Geil milli hrauns að vestan og um 30 m hás misgegnisveggjar að austan.

Skýrar götur liggja um Klifið og er þeim haldið við af sauðfé.

Heimildir: Ö-Þeistareykjaland, 2; Ö-Þeistareykjafréttur, 9

Landamerkjavarða á suðurenda Lönguhlíðar, séð úr norðri.

SB-250b:052 varða landamerki

65°57.613N 16°54.359V

"[landamerki að norðan] Frá Rauðhól í vörðu á suðurenda Lönguhlíðar. Úr Lönguhlíð bein lína í Beinaklettshæðir í Eyjólfs hæð." - "Langahlíð: Er löng hlíð frá norðri til suðurs. Merkin milli Þeistareykja og Kelduhverfis eru í vörðu, sem var á suðurenda Lönguhlíðar, er hún [þ.e. Hlíðin] því nær öll í Kelduhverfislandi ..." Sbr. "... Bein stefna í svonefndan Rauðhól, eða nánar til tekið í norðurenda hans. Þetta er ekki mjög áberandi hæð. Svo er línan þaðan í suðurenda á Lönguhlíð. Á henni er brún mót vestri, og vo er löng lína um Beinaklett ..." Austurhlíð

Lönguhlíðar nær mun lengra til suðurs en sú vestari og á suðurendanum, um 180 m sunnan við vírgirðinguna er varðan. Hún sést vel frá slóðanum meðfram girðingunni.

Varðan stendur á lágrí klettabrún og eru lyngmóar í kring, svo langt sem augað eygir.

Varðan er nýleg, sem sést af því að flestir steinarnir í henni eru án skófa og að sement hefur verið sett á milli steinanna til að halda þeim saman. Hún er þó sennilega hlaðin upp úr eldri vörðu því talsvert er af grjóti í sverðinum í kring. Varðan er 8 umför, 1,5 m í þvermál og 1,2 m há.

Hættumat: engin hættu

Heimildir: Ö-Þeistareykjaland, 6, 7; Ö-Þeistareykjafréttur, 2

SB-250b:053 varða

65°47.660N 16°59.610V

Varða er á hraunhellu, sem sendur upp úr móanum, um 50 m vestan við Þeistareykjaveg og um 1 km norðan við ristahlíðið á suðurmerkjum Þeistareykjalands. Hún er um 100 m austan við hraunjaðarinn.

Á hraunklöpp - lyngmói í kring. Klöppin myndar svolítin hávaða, einkum að sunnan séð en annars er þetta svæði allt mjög flatt.

Varðan er um 1,5 m í þvermál og um 1 m há. Hún er 3-4 umför og vel gróin. Önnur minni og yngri er nokkrum metrum norðar. Þó varðan sé greinilega ekki alveg ný er líklegast að hún vísi á leiðina að Þeistareykjum fremur en einhverja leið þvert yfir hraunið.

Hættumat: engin hættu

Varða við Þeistareykjaveg, séð úr austri. Klapparbrekka í baksýn

Hleðsla á hraunhóli sunnan við Kvíhóla, séð úr suðri.

SB-250b:054 hleðsla

65°50.037N 16°57.817V

Sunnan við Kvíhóla, þar sem geilin milli hólanna og fjallsins byrjar er hraunstrýta, sú nyrsta af mörgum í grónu hrauninu sunnan við hólana og vestan við Kvíhólafjöll. Á lengdar er hún að sjá eins og þrír drangar en þegar nær er komið sést að þeir eru tveir, aflangir og samhliða, um 6 m á milli þeirra. Sá eystri er lengri og sinnhvornn endann hefur verið tyllt steinum.

Hálfgróinn melur á milli dranganna, lyngmóar í kring.

Nokkrir hraunsteinar sem hefur verið tyllt upp á sinnhvorn endann á hraundranga. Auðveldlega mætti gera aðhald á þessum stað

með því að hlaða á milli dranganna en engin merki sjást um slíkt.

Hættumat: engin hætta

SB-250b:055 varða

65°51.711N 16°59.577V

Um 130 m vestan við veginn meðfram landgræðslugirðingunni, vestan undir Bæjarfjalli, á móts við miðbik fjallsins er varða á hraunbrúninni. Hún sést vel frá veginum.

Á brún á hálfgrónu hrauni. Um 100 m vestar sleppir gróðri alveg en skallar ná alveg austur að brúninni sem varðan er á. Varðan er sjálf hlaðin á dálítill gróðurtorfu. Næstu hverir eru um 100 m sunnan við.

Varðan er 6 umför, 2 m í þvermál og 1,2 m á hæð. Hún er mjög vaxin skófum. Austan við (vestari) slóðina eru götutroðningar sem liggja í átt að vörðunni og má vera að hún vísi á leið yfir hraunið, e.t.v. Í átt að Gæsku.

Hættumat: engin hætta

Varða á hraunbrúninni vestan undir Bæjarfjalli, séð úr norðverstri

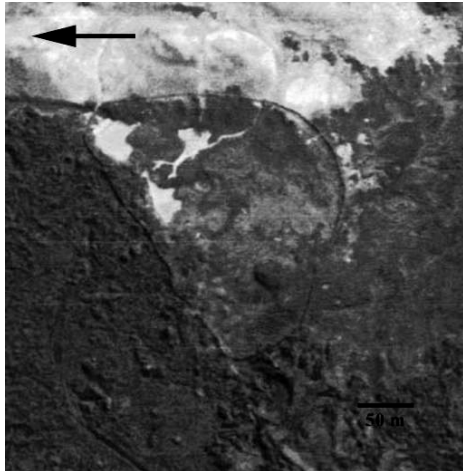
Þeistareykjaaðhald séð úr austnorðaustri.

SB-250b:056 Þeistareykjaaðhald gerði rétt

65°53.073N 16°58.498V

"Í klettaborgum vestur af Kvíhólafjöllum var hlaðið Kvíhólaaðhald fyrir fé, og Þeistareykjaaðhald er norðar hjá Þeistareykjum." segir í örnefnalýsingu. Um 1,35 km NNV við Þeistareyki (001), nyrst í krika sem myndast af Þeistareykjahrauni að vestan og hverabrekku að austan er Þeistareykjaaðhald. Það er um 800 m norðan við norðausturhornið á landgræðslugirðingunni.

Nyrst í lyngmóa, í dæld milli hrauns og hveraleirsbrekku, en engir virkir hverir eru þar nú. Ofan (austan) við

Þeistareykjaaðhald á loftmynd frá Landmælingum Íslands.

Heimildir: Ö-Þeistareykjafréttur, 7

SB-250b:057 varða
65°53.499N 16°58.456V

Um 100 m sunnan við réttina 046 er stór varða uppi á gjábrún sem er framhald Þeistareykjaveggjar til suðurs.

Á grónu hrauni, 5 m austan við gjábrún. Gjáin endar um 50 m sunnar og er þar fyrst greidd leið niður í átt að Klifinu.

Varðan er samanfallin, en þó eru enn 3-4 umför af grjóti í henni. Hún er um 0,75 m há og hefur verið um 2 m í þvermál.

Hættumat: engin hætta

Varða á suðurenda Þeistareykjaveggjar, séð úr norðri

Landamerkjavarða á Rauðhóli, hlaðin 1999.

SB-250b:058 varða landamerki
65°57.511N 16°58.191V

Uppi á Rauðhól, nyrðri hnjúknum, um 50 m sunnan við slóðina sem liggur meðfram norðurmerkjum Þeistareykjalands er landamerkjavarða.

Uppi á berum melhól og sést víða að.

Varðan er 1,5x1 m og um 1,2 m á hæð, 7 umför og er sement á milli steinanna og skjöldur festur á austanmegin. Á honum stendur "Rauðhóll / Landamerki / 1999". Miklar skófir eru á steinunum og er varðan örugglega eldri en skjöldurinn þó líklegt sé að hún hafi verið hlaðin upp nýlega. Rauðhóls er getið í landamerkjálýsingum Þeistareykjalands en ekki

vörðunnar.

Hættumat: engin hætta

4. kafli. Niðurstöður og umfjöllun

Fornleifastöðum í Þeistareykjalandi má skipta í fimm flokka eftir samhengi.

Í fyrsta lagi eru bæjarstæðin tvö, Þeistareykir sjálfir með brennisteinsnámunum (SP-250b:001-017, 020-041) og Mælifell/Reykjasel (043).

Í öðru lagi eru minjar sem tengjast nýtingu Þeistareykja sem beitilands – aðhöld og réttir 018-019, 046 og 056.

Í þriðja lagi eru samgönguminjar, vörður og leiðir 045, 047, 049, 051, 053, 055 og 057 – 054 gæti einnig verið í þessum flokki.

Í fjórða lagi eru landamerki, vörður 048, 052 og 058.

Fimmti flokkurinn er afgangsflokkur með sögn um fornleifar (fjársjóðsfundur 042) örnefnasögu (Skildingahóll 044) og örnefni sem vísar á fornleifar (Beinaklettur 050).

Bæjarstæði og selstöður. Af þessum flokkum eru fornleifarnar í þeim fyrsta þær sem hafa langmest rannsóknargildi. Á báðum bæjarstæðunum eru miklar og vel varðveittar rústir. Á Mælifelli/Reykjaseli eru þær alveg ósnortnar en á Þeistareykjum hafa þær orðið fyrir hnjaski þó stærsti hluti þeirra sé enn óskemmdur.

Bæjarstæði Þeistareykja er einstæður minjastaður enda byggðin þar afar óvenjuleg. Þeistareykir eru eini bærinn á Íslandi með brennisteinsnámu í túnfætinum en jarðhitinn og brennisteinninn voru meginforsendur byggðar á þessum afskekta stað. Bændur á Þeistareykjum hafa að líkindum getað haft tekjur af sölu brennisteins en brennisteinsnáman tryggði líka mannaferð til staðarins og stuðlaði á þann hátt að því að bærinn gæti haldist í byggð þó hann sé meir en 15 km frá næsta byggða bóli. Jarðhitinn á bæjarstæðinu veldur því líka að Þeistareykjatún er náttúrulega grasgefið enda var það nytjað jafnan þó að bærinn væri ekki í byggð og heyið flutt langan veg til byggða. Brennisteinsnám og brennisteinsvinnsla hefur lítið verið rannsakað á Íslandi, en áhugi hefur þó varið vaxandi, einkum hin síðari ár eftir að brennisteinn fannst í miklu magni á miðaldaverslunarstaðnum Gásum við Eyjafjörð. Þeistareykir eru lykilstaður við rannsóknir á þessum merkilega þætti í atvinnusögu Íslendinga og er mjög brýnt að tryggja að rústirnar á Þeistareykjum verði ekki fyrir meiri spjöllum en orðið er. Þær eru bæði umfangsmiklar og skýrar og henta af þeim sökum einnig vel til kynningar.

Mælifell/Reykjasel er ekki jafnóvenjulegur staður og Þeistareykir. Þar var haft í seli frá

Reykjum í Reykjahverfi á seinni öldum en rústirnar þar eru mun fleiri og meiri um sig en venjulegt er á seljum og rennur það stoðum undir vísbendingar um að heilsársbyggð hafi verið þar á seinni hluta miðalda og bærinn þá kallaður Mælifell. Vegna staðsetningar sinnar, í um 300 m hæð og mjög afskekt, eru bæði bærinn og selstaðan óvenjuleg og gætu hentað vel til rannsóknna, bæði á hálendisbyggð á miðöldum og á seljabúskap fyrri alda. Engir vegarslóðar eru í nágrenni Mælifells og koma því fáir á þann stað, en verði breyting þar á gæti hann einnig hentað vel til kynningar.

Minjar um nýtingu afréttarlands. Miklir og góðir sumarhagar eru í Þeistareykjalandi og hefur það jafnan verið nýtt sem beitoland fyrir sauðfé og hross úr Aðaldal og Reykjadal. Landið tilheyrði kirkjunni í Múla í Aðaldal til 1914 en var þá keypt af Aðaldæla- og Reykdælahreppum sérstaklega til að nýta sem beitoland. Flest þau mannvirki sem tengjast beit í Þeistareykjalandi munu vera yngri en þessi kaup en við þau fjölgaði mjög því fé sem látið var ganga til sumardeitar í Þeistareykjalandi og smölun varð umfangsmeiri. Í lok 19. aldar var staðið yfir safninu í Þeistareykjatúni en um miðjan annan áratug 20. aldar var hlaðið stórt aðhald úr hraungrýti í hraunjaðrinum norðvestur af bænum, Þeistareykjaaðhald 056. Um 1940 var hlaðið miklu minna aðhald við suðvesturhorn Kvíhólafjalla, Kvíhólaaðhald 018 en yngri aðhöld eru úr vírneti og voru ekki skráð sem fornleifar. Þriðja mannvirkið sem tengist beit er skeifulaga hleðsla vestan undir Bæjarfjalli og telur Indriði Ketilsson á Ytra-Fjalli að það geti verið skjól fyrir hross en þau voru látin ganga úti á Þeistareykjum á seinni hluta 19. aldar og gæti það verið frá þeim tíma. Þá er lítil rétt syðst í Klifinu og virðist hún heldur ekki vera æfagömul þó hún geti verið eldri en frá 20. öld.

Samgönguminjar. Eins og þegar hefur verið vikið að hefur mannferð sennilega aldrei verið mikil um Þeistareykjaland og staðhættir ekki þannig að fólk hafi endilega alltaf troðið sömu slóðirnar. Eini þjóðvegurinn sem kalla má um Þeistareykjaland er Reykjaheiðarvegur sem liggur um norðvesturhorn landsins, undir Sæluhúsmúla. Sú leið hefur verið meginsamgönguleið milli Suður- og Norður Þingeyjarsýsla, a.m.k. á sumrin, en ekki sjást nú nein ummerki um hana á þeim stutta spotta sem hún liggur um Þeistareykjaland. Ætla má að nokkuð föst hefð hafi verið á því hvaða leið var farið með brennistein og annan flutning (t.d. hey) frá Þeistareykjum í átt til Húsavíkur. Talað er um að sú leið hafi legið um Klifið⁴ sem er þar sem Þeistareykjahraun hefur runnið alveg upp að suðurenda þess misgengisveggjar sem

⁴ Ö-Þeistareykjaafréttur, 9.

næstur er Þeistareykjum og er ýmist kallaður Þeistareykjaveggur eða Klifveggur. Á Herforingjaráðskorti er þess leið sýnd liggja til vesturs frá Klifinu, um móana meðfram hraunbrúninni til norðvesturs og krækt suður fyrir misgengisveggina, Miðvegg og Skildingahólsvegg og þaðan út á Hellumó, sem er lítt gróið en víðast greiðfært helluhraun sem nær norður fyrir Höfuðreiðarmúla og þar hefur leiðin sameinast Reykjaheiðarvegi. Önnur leið er sýnd á Herforingjaráðskorti úr suðvesturhorni landsins, uppúr Þverárgili, um Gustahlíð meðfram rótum Lambafjalla að austan að Gæsku, sem er gjá með vatni, kennileiti og áningarstaður, en þaðan beygði hún til austurs yfir hraunið í átt að Þeistareykjum. Greiðfært er áfram til norðurs frá Gæsku, meðfram austurhlið Lambafjalla og sjást mjög skýrir götupaldrar liggja norður-suður meðfram rústunum í Mælifelli/Reykjaseli. Undan Gusta má líka auðveldlega fara austur um Hamraskarð og þar út á hraunið en sagt er um vörðu á Háurönd sem er andspænis Hamraskarði að hún hafi átt að vísa á leið yfir hraunið.⁵ Heldur styttra er þar yfir hraunið en norðar þar sem leiðin á Herforingjaráðskortinu er sýnd, en hraunið er úfnara og gróðursnauðara. Úr Mývatnssveit er líklegt að leiðir hafi legið sitthvorumegin við Gæsafjöll, sennilega mun fjölfarnari vestan við og er á Herforingjaráðskorti sýnd leið meðfram Kvíhólafjöllum og Bæjarfjalli að austan og að Þeistareykjum um Bóndhólsskarð. Hugsanlegt er að reiðgötur sem getið er um á Draugagrundum (sbr. 045) við norðausturhorn Gæsafjalla hafi sameinast þessari leið við suðausturhlið Kvíhólafjalla. Í einni af örnefnaskrár Þeistareykja er getið um þrjár leiðir yfir Lambafjöll: um Gustaskarð syðst, og er líklegt að hún hafi verið fjölförnust; um Langavatnsskarð og Skessuskál norðan við Kistufjall.⁶ Þær tvær síðastnefndu liggja mjög hátt – í meir en 600 m hæð – og er óhugsandi að þær hafi verið fjölfarnar. Einnig er líklegt að leiðir manna hafi legið um Jónsnípuskarð á stundum. Í sjálfu sér er vel greiðfært úr Kelduhverfi um Þeistareyki suður í Laxárdal og Mývatnssveit og má vænta að þá hafi verið farið austan við Þeistareykjavegg á svipuðum slóðum og bíslóðin liggur nú en tæplega hefur verið mikil umferð á þeirri leið.

Í aðalatriðum má segja að leiðir hafi legið norður-suður sitthvorumegin við Boegarhraun og Þeistareykjahraun og síðan nokkrar austur-vesturleiðir til vesturs frá Þeistareykjum og verið fjölfarnastar norðan og sunnan við Lambafjöll.

Landamerki. Þrjár landamerkjavörður voru skráðar við vettvangsathugun 2006. Tvær á norðurmerkjunum eru nýlega upphlaðnar, önnur árið 1999. Þær eiga sér þó sennilega báðar

⁵ Ö-Þeistareykjaland, 4.

forvera og má vera að fleiri vörður séu í þessari merkjalínu sem er mjög vel við haldið. Ein varða á suðurmerkjum var skráð og er hún alveg hrunin saman.

Núverandi landamerki Þeistareykja voru ákveðin 1948⁷ og er talað um að Sigfús Bjarnarson hafi breytt þeim, fært norðurmerkin í Eyjólshæð sem nú er norðausturhorn Þeistareykjalands og látið Reykhverfinga fá hálfan Höfuðreiðarmúla sem áður hafi tilheyrt Þeistareykjum.⁸ Mikið starf var unnið við að skilgreina landamerki jarða á Íslandi eftir 1882 en þá voru fyrst sett landamerkjalog og er líklegt að núverandi landamerki hafi verið skilgreind upp úr því og varla síðar en við sölu landsins 1914 þó ekki hafi þau verið fest á blað fyrr en undir miðja 20. öld. Mörk Þeistareykjalands eru hinsvegar í aðalatriðum skýr og hafa tæplega breyst mikið í aldanna rás þó upp hafi komið einhver vandi þegar átti að fara að skilgreina þau nákvæmlega. Landið er nánast ferningur þar sem Lambafjöll mynda vesturhliðina og lína frá suðurenda þeirra um norðurhlið Gæsafjalla með stefnu í fjallið Eilíf suðurhliðina. Austurmörkin eru um Gjástykki og getur þar mestu skeikað hvar línan er dregin. Á móti kemur að landið er eyðimörk og hefur litlu skipt hvar línan lá. Á landakortum eru merkin dregin alla leið austur í Eilíf og þaðan aftur til norðvesturs í Hituhóla og myndast þannig oddmjór hali á landið í suðausturhorni þess. Samkvæmt landamerkjálýsingu Þeistareykjaafréttar á þessi hali ekki að vera og mun misskilningurinn stafa af því að Eilífur er notaður sem mið í lýsingunni en af henni er skýrt að Þeistareykjaland nær ekki austar en að Hituhólum og Éthólum, sem hvorirtveggju eru í beinni stefnu suður af Gjástykki. Norðurmörkin hafa verið bein lína í austur frá Sæluhúsmúla en þar er landið einkennalítið þannig að erfitt hefur verið að halda þekkingu um þau við. Af því mun hafa stafað ágreiningur um staðsetningu Beinakletts sem vísað er til í örnefnaskrá⁹ og hefur það því verið einskonar Salómonsdomur þegar Sigfús Bjarnarson lagði til að norðausturhornið yrði haft við Eyjólshæð.

Eins og merkjunum er lýst í hinni þinglýstu landamerkjaskrá eru norðvestur og suðvesturhornin skorin af og er talað um það beinlínis að hálfur Höfuðreiðarmúli hafi verið tekin undan Þeistareykjalandi¹⁰ en af því má merkja að línan hafi áður verið talin liggja beint í norður frá Jónsnípu og gæti norðvesturhornið þá hafa verið við norðurendann á Höfuðreiðarmúla en þaðan má draga beina línu til austurs um suðurenda Sæluhúsmúla í

⁶ Ö-Þeistareykir. Viðb. og aths, 6.

⁷ 'Landamerki Þeistareykjaafréttar' 16. sept. 1948. Sýslumaðurinn á Húsavík, Landamerkjabók No. 281.

⁸ Ö-Þeistareykir. Viðb. og aths, 4,7.

⁹ Ö-Þeistareykir. Viðb. og aths, 7.

¹⁰ Ö-Þeistareykir. Viðb. og aths, 7.

Rauðhól. Í suðvesturhorninu er talað um að merkin liggi úr ‘merkihnúk á Klapparbrekku’ í Gustaskarð, þ.e. nálega í norðvestur. Aðrar lýsingar tala um landamerkjavörðu syðst á Klapparbrekku (þ.e. 048) – sem er um 1,3 km sunnan við hæsta hnúk brekkunnar – og að merkin liggi þaðan í Gustahnjúk sem er líka talsvert sunnar en Gustaskarð.¹¹ Þarna munar um talsverða skák en landið er alveg gróðursnautt og hefur af þeim sökum ekki þótt miklu skipta þótt þetta væri óljóst.

Aðrar minjar. Í afgangsflokki lenda þrír fornleifastaðir sem eiga það sammerkt að þar eru engin mannaverk þekkt. Örnefnið Beinaklettur (050) er skráð sem fornleifastaður vegna þess að það gæti bent til þess að bein hafi fundist þar, e.t.v. mannabein, eða dýrabein í óvenjulegu magni. Svo algengt er að finna bein af dýrum sem hafa drepist á afréttum að ólíklegt er að slíkur fundur hafi orðið orsök nafnsins og má telja líklegt að eitthvað óvenjulegt hafi verið við beinin hjá Beinakletti. Nú er hinsvegar ekki vitað hvaða klettur er Beinaklettur en margir klettur eru í Beinaklettshæðum þannig að óvíst er að þessi þekkingarmýlsna getið orðið til mikils gagns.

Tveir fornleifastaðir tengjast fjársjóðum. Staðsetning annars er óþekkt og gæti hann raunar verið í Reykjahlíðarlandi einnig. Það er staður (042 – sjá fyrri skýrslu) þar sem grasafólk fann ýmiskonar brons- og járnhluti ásamt tveimur hvaltönnum árið 1713. Gripirnir komust seint og um síðir í hendur sýslumanns sem auglýsti eftir eiganda þeirra en finnendurnir voru grunaðir um græsku þó þeir væru að lokum lýstir saklausir. Þessi fundur vakti svo mikla athygli að sagt er frá honum í samtímaannálum og talsverð rekistefna varð á þingum vegna hans – en engin eigandi mun hafa gefið sig fram. Gripunum er allnákvæmlega lýst og hafa þeir ekki verið æfaforir, en geta þó hafa verið nokkurra alda gamlir þegar þeir fundust.

Þriðji staðurinn er Skildingahóll en sú sögn fylgir því örnefni að nafngreindir menn eiga að hafa stolið stórfé af Þorsteini ríka í Reykjahlíð og gæti það hafa verið í byrjun 19. aldar en Þorsteinn dó 1828. Maður kom að ræningjunum þar sem þeir töldu féð sunnan undir Skildingahól – sem er við alfaraleiðina milli Þeistareykja og Reykjaheiðar – en þeir keyptu hann til að þegja yfir þó hann segði frá löngu síðar. Þessi saga er mjög kjaftasögukennd og hefur annað eins gerst og að sagan sé búin til eða löguð að örnefni sem er miklu eldra.

¹¹ Ö-Þeistareykjaland, 6.

5. kafli. *Samantekt*

- Í Þeistareykjalandi eru þekktir 58 fornleifastaðir
- Þar af eru langflestir eða 35 í Þeistareykjatóni og þrír til viðbótar í næsta nágrenni sem tengjast búskap þar
- Utan við Þeistareykjatón eru umtalsverðar mannvistarleifar aðeins á einum stað, Mælifelli/Reykjaseli
- Fjórar grjóthlaðnar réttir eru í Þeistareykjalandi, flestar líklega frá 20. öld
- A.m.k. átta vörður eru í Þeistareykjalandi, þar af þrjár landamerkjavörður
- Ýmiskonar vísbendingar eru um leiðir um Þeistareykjaland en fáar þeirra hafa verið fjölfarnar
- Bæjarstæði Þeistareykja er einstakur minjastaður og er nauðsynlegt að gera áætlanir til að tryggja varðveislu hans

6. kafli. Heimildaskrá

Al: *Alþingisbækur Íslands* I-XVII, Reykjavík 1912-1990.

BBSÞ: *Byggðir og bú Suður Þingeyinga* 1985, Reykjavík 1986.

Bogi Benediktsson: *Sýslumannaæfir* I-V, Rv. 1881-1932.

BG: *Bréfabók Guðbrands byskups Þorlákssonar*, Rv. 1919-1942.

DI: *Diplomatarium Islandicum eða Íslenzkt fornbréfasafn* I-XVI, Kh. og Rv. 1853-1976.

FEB: *Ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar um ferðir þeirra á Íslandi árin 1752-1757* I-II, Rv 1943.

Gestur Gíslason, Gunnar V. Johnsen, Halldór Ármannsson, Helgi Torfason & Knútur Árnason. 1984. *Þeistareykir. Yfirborðsrannsóknir á háhitasvæðinu*. Orkustofnun OS-84089/JHD-16.

Gráskinna 1-4, útgefendur Sigurður Nordal, Þórbergur Þórðarson, Ak. 1928-1936.

Gríma. Þjóðsögur 1-25, safnað hefur Oddur Björnsson, Jónas Rafnar bjó undir prentun, Ak.1929-1950.

JÁM: *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalín* 1-11, Kh. 1913-43; 12-13 Rv. 1990.

Kristján Jóhannesson: 'Úr sögu byggðar á Þeistareykjum.' *Árbók Þingeyinga* 1980, 107-21.

Landsyfirréttardómar og hæstaréttardómar í íslenskum málum 1802-1873 II (1815-1824), Reykjavík 1919-24.

LB: Jón Sigurðsson: *Lýsing Þingeyjarsýslu* I. *Suður Þingeyjarsýsla*, (Ritsafn Þingeyinga II), Rv. 1954.

Ódáðahraun: Ólafur Jónsson: *Ódáðahraun* I-III, Akureyri 1945.

ÓO: Ólafur Olavíus: *Ferðabók: landshagir í norðvestur-, norður-, og norðaustursýslum Íslands 1775-1777* I-II, Steindór Steindórsson þýddi, Rv. 1964-65.

'Rannsóknarborun við Þeistareyki, Aðaldælahreppi, Suður-Þingeyjarsýslu. Ákvörðun um matsskyldu.' Úrskurður Skipulagsstofnunar 24. ágúst 2001.

SSÞ: *Þingeyjarsýslur. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839-1844*, Rv. 1994.

ÞT Lýsing Íslands: Þorvaldur Thoroddsen: *Lýsing Íslands* I-III, Reykjavík 1908-22.

Ö-Þeistareykir viðb: Þeistareykir viðbætur og athugasemdir, Jónína Hafsteinsdóttir skráði eftir Kristjáni Jóhannessyni, Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Þeistareykjafréttur: Þeistareykjafréttur, Ari Gíslason skráði eftir Sigfúsi Björnssyni, Örnefnastofnun Íslands.

Ö-Þeistareykjaland: Þeistareykjaland, Kristján Jóhannesson skráði, Örnefnastofnun Íslands.